

Jan Otčenášek (1924 – 1979): Romeo, Julie a tma (1958)

Jsmo v Praze na jaře 1942 – v nejhorším roce Druhé světové války. V německém Protektorátu Čechy a Morava vládne krutý nacistický Reinhard Heydrich, jenž má velký podíl na tom, že po celé Němci okupované Evropě zesílily deportace a likvidace Židů, zatčených odbojářů a dalších nepohodlných skupin obyvatel.

Začínající příběh nazíráme očima osmnáctiletého gymnazisty Pavla. Je to jediný syn stárnoucích rodičů – otec pracuje v malé krejčovské dílně. Pavel má právě po maturitní písemce z němčiny a sedl si na lavičku na Karlově náměstí, aby tu vykouřil podvečerní cigaretu, než půjde do kina.

I.

Posadil se na samý okraj lavičky, uvědomuje si bez zájmu, že na druhém konci kdosi sedí. Byl v první chvíli tak zahrabaný do svých myšlenek, že ji ani nevnímal.

Večerní město šramotilo jakoby z dálky.

Zívl.

Vzdech? Sklapl pusku a obrátil hlavu.

Seděla stále na opačném konci lavičky, podivně do sebe zachoulená. Černý kufřík na klíně objímala pravou rukou, tiskla jej k hrudi, jako by se bála, aby jí ho někdo nevytrhl. Hlavu skloněnou na prsa, viděl ji jen z profilu. V slabém šeru prosvítala tvář pod temnými vlasy; pod látkou letní sukně kolena těsně přitisknutá k sobě. (...)

Odhodil oharek na cestu a těžce se odhodlával.

„Stalo se vám něco?“ (...) „Vy pláčete?“ (...)

Teprve teď prudce vzhledla. Temné oči na něho hleděly rozevřeny nesrozumitelným strachem a skoro s nepřátelskou odmítavostí, až ho pronikl lehký stud. Bezděčně zavrtěl hlavou a uhnul rychle pohledem. Ne, na první pohled ho nikterak neokouzila, všiml si dokonce, že má trochu široká ústa a pár pih na nose. Jakýsi nafoukaný a ufnukaný žabec, pomyslel si...

„Mohu vám nějak pomoci?“

„Ne. Nechte mě, prosím vás! Nevšímejte si mě!“ (...)

Poslouchal své zpřetrhané brebtání a připadalo mu, že z něho mluví kdosi druhý. (...) Čas utíkal, z rozpaků se podíval na náramkové hodinky. Bylo po deváté, určitě přijde o hlavní film, sakra! (...)

Vytáhl z kapsy další cigaretu, aby se uklidnil, nespokojen sám se sebou. Položil ji s obřadnou ležérností mezi rty a hmátl po sirkách. A současně rozhodně vstal. (...)

Ulekla se. Vyskočila a postavila se v obranné poloze proti němu. Kufřík, který po celou dobu tak křečovitě tiskla k prsům, se jí vysmekl z prstů a udeřil o betonovou cestu.

Ležel teď mezi nimi.

Chtěl se vítězně zasmát jejímu hloupému zděšení a odtáhnout s pocitů převahy, trochu ji pokořit, ale – když rozškrtnul zápalku, strnul překvapením na místě a zamžikal zlekaně víčky.

I v komíhavém světle, které klouzlo po dívčí postavě proti němu, si stačil povšimnout, že na pomačkaném kabátku je přišita jasně žlutá hvězda s černým nápisem vprostřed: JUDE.

II.

(...) Vyložila mu všechno kostrbatými větami, zmateně a na přeskáčku, ale hlavnímu porozuměl. Žila s rodiči v městečku blízko Prahy, otec byl lékař. Pak přitáhli Němci, její starší bratr uprchl kamsi na východ nebo na západ, nikdo neví. V posledním roce bydlela v Praze u příbuzných, tátova sestra se provdala za – árijce, smíšeným manželstvím dávají prozatím pokoj. Podařil se takový malý podvůdek... Snad tak se stalo, že táta šel s mámou do Terezína dřív, loni v listopadu. Tři měsíce od nich nedostala ani řádek. Myslíte, že tam nejsou? Proč tedy nepíší! (...)

Nu a co dál? Co dál? Přednedávnem došlo na ni, v kapse má povolávací lístek do Terezína s výpočtem všech trestů, nedostaví-li se v předepsaný den na předepsané místo do předepsaného transportu. To je vlastně všechno.

„A kdy se máte dostavit?“ zeptal se bezvýrazně.

„Měla...“ vydechla. „Dnes ráno.“

Projel jí studený úlek. „Vy jste tam nešla?“

„Ne.“

Zmlkl. Slabě zahvízdl překvapením. Co na to říci? Možná že zatímco tu spolu rozprávějí, už ji hledají. Kopají u příbuzných do dveří. Chlapi v kožených kabátech s vyboulenými kapsami, klobouky se sklopenými střechami. Fuj! Tak se s nimi jednou setkal na schodišti domu, kde bydlel s rodiči, a dosud cítí v těle tu mrazivou drkotavou hrůzu, která se zmocnila celého domu. (...)

Nakonec mu proletěl hlavou zvláštní nápad. Bláznivý, pošetilý, nedokázal ho domyslet a nebyl ani čas jej domýšlet, nápad hodný dospělého muže. Okouzлил ho svou samozřejmostí. (...)

„Pojďte se mnou. A nebojte se. Nic se vám nestane.“

Pavel se rychle rozhodne – intuitivně, bez přemýšlení. V pavlačovém domě, kam chodí jeho otec pracovat, je kousek za dílnou malý pokojík, kde má Pavel svoji skromnou trampskou výbavu.

Ulice a druhá a ještě jedna, není to daleko, jen tato a pak zatočit za roh, hned tam budeme. Jdou temnými stržemi těsně podle domovních vrat, on ji pravičkou drží kolem ramenou, v levé pohupuje kufříkem a ona se nebrání, jde poslušně. Lampy na stožárech spouštějí na zem modravý kužilek slabého světla a okna jsou slepá tmou. Vede ji známými ulicemi, kudy by mohl utíkat i se zavázanýma očima; tisíckrát je prošel sám a teď mu jde po boku malá, mlčící dívka. Občas je mine temná postava chodce, po dlažbě se přežene automobil, přehrčí tramvaj, se skřípavým ječením přibrzdí u před stanicí.

Nad střechami se třesou čisté hvězdy.

Tady! Teď tiše za mnou! Těžkým klíčem otevřel domovní vrata, vedl ji za ruku po temném schodišti do prvního patra, menší klíč cvakne v zámku a tma nevětraného pokojíku jim dýchne do tváře pachem tabáku a plísně. Vstoupil do pokoje první.

Dveře z chodby přibouchnou dívce za patami.

Snad nás nikdo neviděl, uvažuje chlapec. Snad! Nerozsvěcovat! Potmě došel k oknu a na okamžik vpustil dovnitř čerstvý vzduch. Pak zavřel okenice a spustil voskovaný zatemňovací papír. (...) Nahmatal tlačítko stolní lampy, stiskl.

Slabá žárovka zaplavila komůrku mdlým přísvitem.

Obrátil se na svou návštěvnici. Postávala dosud nehybně u dveří vedle svého kufříku, těkala oslepenýma očima po čtyřech holých stěnách a byla nesvá. Kde to jsem? ptaly se temné oči. Kdo jsi ty? Proč jsi mě sem zavedl? Co ode mne chceš? Porozuměl jim.

„Udělejte si pohodlí. Teď tu budete bydlet.“

A když si s pobízivou samozřejmostí sedl na vrzající židličku, až se pod ním zakolébala, a klukovsky se usmál, osmělila se také. Usedla na samý kraj pohovky tak trochu bázlivě, jako by ještě nevěřila v její hmotnost, a pak si oddychla. Rozhlédla se a zvědavě vyzkoušela proleželá pera. Vzhlédla s krotkým úsměvem.

„Je tu docela hezky.“

„Moc ne. Ale tady budete v bezpečí. Nikdo sem nepříjde. Já se jmenuji Pavel.“

„A já Ester.“

„To je zvláštní jméno.“

„Táta míval občas divné nápady. Nelíbí se vám?“

„To jsem neřekl. Je jen nezvyklé. Nic víc.“

Vstal, vykročil po podlaze, promýšleje s čelem směšně nakrčeným nahlas všechno nezbytné. Tady je vlněná pokrývka, nosím ji na výlety, ještě je cítit senem, tady je hrnek, skříň, ramínko na šaty, ani jsem o něm nevěděl, tyto dveře vedou do dílny, ve dne tam nikdy nechodíte.

A zavírejte dveře zevnitř na klíč. A buďte tu ve dne zticha, vedle pracují, ano? Umývadlo a klozet jsou hned za dveřmi, ráno a v noci... a nevycházejte za žádnou cenu na chodbu.

A rádio nepouštět. Slibujete? A pamatujte na zatemnění, než rozsvítíte, je sem vidět z pavlače, ostatní zařídím sám. A také... A ještě abych nezapomněl...

Nakonec si připadal trochu směšný. Posadil se zadýchaně proti ní a prohlížel si ji. Teprve teď na světle si povšiml, že je vlastně hezká. Tvář pod temnými vlasy byla neskutečně bledá, postrádala souměru, ale drobné nesoulady ji jen zvýrazňovaly. Nerušily. Oči, z nichž hleděla tuhově černá noc, svítily pod oblouky hustého obočí, spojeného řídkými chloupky nad nosem, temnou září. Plaché a dojemné, plné dětského údivu, byly krásné. Sklouzl pohledem po obrysu malých prsů pod bílou blúzou se žlutou hvězdou. Rychle uhnul očima. Točila se mu slabě hlava. Nikdy, ani později, nerozeznal, čím voní. Mýdlo, levná voňavka, vlasy, vůně podpaží.

Pozdvihl oči a povzbudivě se na ni usmál.

„Ještě se tolik bojíte?“

„Už ne. Už vůbec ne.“ (...) „Přijdete?“ optala se tiše.

Hleděla mu upřeně do tváře.

Stál nad ní, vychutnával svou mužskou převahu až do dna. Bylo mu dobře a žádnou starost si v té chvíli nepřipouštěl.

Pohládl jí rukou po vlasech a byl rád, že neuhnula.

„Přijdu,“ řekl oživlým hlasem. „Co nejdříve. Zítří! A vůbec se tu nebojte, nic se vám tu nemůže stát. A vůbec, všechno dobře dopadne. Uvidíte! A budeme si tykat, ano, Ester? Smím?“

Tak začíná Pavlovo – a nejen jeho – životní dobrodružství. Ukazuje se, že dospělost nespočívá v maturitní zkoušce – a už vůbec ne ve vykouřené cigaretě –, ale v něčem mnohem hlubším.

VI.

Za tmy Pavel navštěvuje Ester a oba se postupně sblíží i partnersky a chystají se na nejdůležitější intimní okamžik.

Zakopl o její kufřík a ztratil rovnováhu. Vypadla mu z náruče, zřítíla se naznak na pohovku. Padl jako podřátý kmen celým tělem přes ni a současně se oba rozesmáli. Vjel jí rukama do vlasů.

„Asi jsme blázní!“

„Ať! Ať jsme.“ (...)

Nepoznával v tom okamžiku její oči. Leskly se horečkou, hleděl do nich zasažen divnou září, tajil dech, když cítil její tělo, teplé, dosud rozpálené tancem.

Hrud' se jí vzrušeně pozdvihovala.

A pak ho prudce objala. Přitiskla ho na sebe s cizí, netušenou silou, zarývající se mu rty do úst. Přivřel bezděčně oči, neodvažuje se pohnout.

„Ty můj...“ zaslechl v ohromujícím snu šepot plný něhy i bázně, „můj... nikdy mě neopouštěj... Pavle! Chtěla bych se v tobě schovat před vším...“

Tiskl ji k sobě vši silou. Požár do nich vstoupil současně, mátl mysl. Všechno se rozplývalo, zbyla jen ona, ohnisko všeho. Podobalo se to letu. Závratí. Hladil ji s tvrdou něhou po tváři, oslepen novými pocity! Ach, to srdce! Bilo jí vstříc jako zvon. A její dech! Plynul mu po palčivé tváři, pronikal vlasy na spáncích. Teprve když položil ústa na rozhalenou hrud' s maličkými hroty prsů, vzepjala se celým tělem v úporné obraně.

„Ne, Pavle, prosím tě... ne! Dnes ještě ne, Pavle... Nedívej se tak... slyšíš mě! Prosím tě...“

X.

Autor přivádí na scénu okruh postav – sice nepočtený, ale vystavěný tak, aby reprezentovaly různé postoje k válce a okupaci. Jednoho dne se Pavel vypraví do krejčovské dílny.

Mlčeli vlastně všichni. Jen nový zákazník, Rejsek, bodře rozkládal rukama do stran. A žvanil, žvanil, žvanil.

„Povídám si: Kde budeš shánět krejčího, když ho máš v baráku. A tu mě máte, šéfe! Pokuste se ze mne udělat šviháka...!“ (...) „Jen vás prosím, aby ty šaty byly co nejdřív. Mám své důvody. A... platím hotově! (...) Mnoho našich lidí dnes švejkuje. Zahrává si. Národní choroba. (...) Začne jako Švejk a skončí jako sabotér, jako podvratný živel na šibenici. Škoda českých hlav, pravda! (...) „Ta válka! Hrozná! Bůhví jak to všechno skončí...“

„Co? Válka?“ udivil se Čepek. „To je přece jasné! V novinách píší...“

„Jistě! Ale je třeba rozum, rozum do hrsti,“ zahřival se zákazník vlastními slovy. „Naši si neumějí vážit, že se nemusejí válet v bahně na frontách, svrbí je kůže... neváží si, že mohou klidně žít... (...) Blázní! A najdou se i tací –,“ dodal po pomlce, „kteří přechovávají u sebe nehlášené osoby. Dokonce i židáky! Chápete to? A to potom oni bez milosti... to potom...“

„Jako ten nahoře,“ nakouzl řeč neúnavný Čepek.

„Jako kdo?“

„Ten z podkroví. Dnes ho odvedli.“

„Bolševik!“

„Vážně? Jak to víte?“

„Ví to tu v domě každý. Takový starý barák...!“ (...)

„(...) Dobrá, přijdu na zkoušku za tři dny. Domluveno.“

Rozkolébal se k odchodu jako starý medvěd, otřel zátylek strakatým kapesníkem a křivě se šklebil.

„Pěkně jsme porozprávěli, pravda? Nu, na viděnou!“

S nečekanou prudkostí se obrátil na podpatcích a pak se stala podivná věc: spletl si dveře a zamířil k těm, které vedly do komůrky.

Než se vzpamatovali, hrábl po klíce, stiskl.

Nikdo se nepohnul. Jen Pavel. Povstal, bledý ve tváři, nevšimli si ho. Nahmatal za zády na stole dlouhé krejčovské nůžky, stiskl je ve dlaní, až klouby bělely.

Ruka znovu stiskla kliku.

Bodnout! Zezadu se na něho vrhnout, vrazit mu šílenou silou hrot do žeber, sekát do té ruky, tělo se vypjalo k zběsilému útoku.

Nic.

Vydechl.

Klika nepovolila. (...)

„Východ je pěkně prosím tudy,“ šeptl uctivě krejčí.

„Ach tak! A sakra! Popletl jsem si dveře. To tím horkem! To horko!“

Vypadl, zanechávaje za patami vyprahlé ticho.

Začíná být jasné, že kolaborant Rejsek – muž s příznačným jménem – tuší, že s kumbálem za dílnou je něco v nepořádku. Mezitím však kolem běží i velké dějiny – a nebezpečně se přibližují: úspěšný atentát československých parašutistů z Velké Británie na Heydricha, tragický osud obce Lidice, kterou Němci omylem obvinili z účasti na atentátu...

XI.

V šeru předsíně upoutal jeho pozornost bělostný balíček, který ležel na skříňce těsně u dveří na chodbu. Před chvilkou tam ještě nebyl, věděl to určitě. Ohmatal překvapeně papír, rozbalil jej a nahmatal v příšeří nakvap ukrojený kus mastného masa s dvěma tlustými krajíci chleba. Nechápal nic.

Teprve, když se užasle obrátil, všiml si, že za ním u dveří jako temný stín stojí otec, zápasí s dechem, mlčí; připadá mu, jako by se zmenšil.

Vydechl úžasem.

„Táto...“

„Pssst...!“ zašeptá zlekaně krejčí a ukáže palcem do kuchyně, kde dosud žena rozpráví s breptavou sousedkou. „Vezmi si to s sebou!“

Pavel popadne jídlo pro Ester a spěchá za ní. Ester se mu svěří, že má pocit, jako by nedávno někdo – když skoro spala – na okamžik vstoupil do pokoje. Věc je nanejvýš vážná a Pavel přemýšlí, jak se zachovat. A vzápětí se nad ránem ozve zblízka mohutná střelba: Němci odhalili úkryt atentátníků v kryptě blízkého kostela a celou čtvrť obklíčili...

Jan Otčenášek: Romeo, Julie a tma: poznámky k interpretaci

Otčenášková novela *Romeo, Julie a tma* bývá řazena do takzvané druhé vlny literatury o Druhé světové válce. Tím se chce říct, že na rozdíl, od děl, která vznikla bezprostředně po válce (ve světové literatuře román *Nazi a mrtví* od Američana Normana Mailera – o válce v Tichomoří; v české literatuře populární povídkový soubor Jana Drdy *Němá barikáda*), tady nejde jen o revokaci historie, ale válka je využita k obecnější výpovědi o dramatu člověka tváří v tvář existenčnímu – a existenciálnímu – ohrožení: v české literatuře sem patří román Josefa Škvoreckého *Zbabělci*, ve světové literatuře román Josepha Hellera *Hlava XXII*, novela Michaila Šolochova *Osud člověka*, pak dva příběhy „lidické“: Zdeňka Mahlera *Nokturno* a Františka Křeliny *Každý své břímě*, slovenský román Ladislava Mňačka *Smrt si říká Engelchen* – a s časovým odstupem nedávno vydaný dokuromán Karin Lednické *Životice*).

Snadno rozšiřujeme název Otčenáškovy novely: jako byly znepřáteleny rody Monteků a Kapuletů, tak je od sebe uměle oddělována populace většinová a židovská, přičemž je to první velká láska mladých lidí, která tuto propast překlenuje. Tmou je válka a okupace – a podobně jako u Shakespeara i zde jde o příběh nakonec tragický. Navíc sledujeme-li sblížování Pavla a Ester, neubráníme se srovnání s Petrem a Lucií Romaina Rollanda: intimní scéna, z níž přinášíme ukázkou, je silně ovlivněna jednou pasáží této slavné francouzské novely. Na druhou stranu i Otčenášek se stává inspirací: kompoziční princip, kdy mladí hrdinové v atmosféře války dospívají paralelně jak ve sféře lidské (občanské; když že se postaví nacistickému zlu), tak ve sféře intimní – tohle zopakuje v 60. letech Bohumil Hrabal v novele *Ostře sledované vlaky*.

Otčenášek používá řadu vypravěčských postupů obvyklých v dnešní próze – z hlediska vzniku jeho novely se dá říct, že předběhl dobu: *Tři měsíce od nich nedostala ani řádek. Myslíte, že tam nejsou? Proč tedy nepiší!* (= polopřímá a nevlastní přímá řeč).

Dějová dynamika je posílena větnými ekvivalenty: *Ulice a druhá a ještě jedna, není to daleko, jen tato a pak zatočit za roh, hned tam budeme. (...) Tady! Teď tiše za mnou!*

Najdeme tu působivé metafory: *Nad střechami se třesou čisté hvězdy.*

Dokonalé je postupné, gradační propojování intimního příběhu mladé dvojice s velkými dějinami – atentátem na Heydricha.

A novela je záramována (v úvodu a na závěr) Pavlovým retrospektivním pohledem, plným emocí.